

ЦИЈЕНА:

За Црну Гору на годину 8 круна, на по године 4 круне.
За Аустро-Угарску, Босну и Херцеговину на годину 12 кр. на по године 6 круна.

За све остале земље годишње 20 франака у злату, на по године 10 франака у злату.

Преплата се прима само у годишњим и полугод. роковима.

Поједини број 20 пара.

ГЛАС ЦРНОГОРЦА

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Власник: Државна Штампарија

Издаје суботом

Одговорни уредник: Филип Јерговић.

СЛУЖБЕНИ ДИО

Постављења учитеља на упражњена мјеста

Према члану 46. закона о народ. школама а на приједлог комисије за грађење учитељског распореда за 1908.—9. годину, господин Министар просвјете и црквених послова утврђује за наставнике народних школа:

I. У западној школској области

1. на Вилусима: Једно мјесто непопуњено;
2. у Доњем Загарчу: Милутина Велимировића, учитеља у Горњем Загарчу;
3. у Команима: Једно мјесто непопуњено;
4. на Чеву: Једно мјесто непопуњено;
5. на Богетићима: Једно мјесто непопуњено;
6. на Трешњеву: Једно мјесто непопуњено;
7. на Бројанцу: Једно мјесто непопуњено;
8. на Каменском: Једно мјесто непопуњено;
9. у Богмилићима: Једно мјесто непопуњено;
10. у Доњем Цеклину: Два мјеста непопуњена;
11. на Љуботињу: Једно мјесто непопуњено;
12. у Додошима: Једно мјесто непопуњено;
13. у Бјелицама: Једно мјесто непопуњено;
14. на Очинићима: Једно мјесто непопуњено;
15. на Мирцу: Једно мјесто непопуњено;
16. у Салчу: Једно мјесто непопуњено;
17. у Крњицама: Једно мјесто непопуњено;
18. у Шестанима: Једно мјесто непопуњено;
19. у Бољевићима: Једно мјесто непопуњено;
20. у Сотонићима: Једно мјесто непопуњено;
21. у Дуйилу: Једно мјесто непопуњено;
22. у Комарну: Једно мјесто непопуњено;
23. у Грађанима: Једно мјесто непопуњено;
24. у Зујицама: Луку Јововића, учитеља из Подгорице;
25. на Ријеци: Андрију Јовићевића, учитеља из Доњег Цеклина;
26. у Горњем Загарчу: Једно мјесто непопуњено.

II У источној школској области

27. у Вуковцима: Једно мјесто непопуњено;
28. на Градцу: Једно мјесто непопуњено;
29. у Сјужу: Једно мјесто непопуњено;

30. на Биочу: Једно мјесто непопуњено;
31. на Медуну: Једно мјесто непопуњено;
32. на Безијову: Једно мјесто непопуњено;
33. на Момчу: Једно мјесто непопуњено;
34. у Брскуту: Мојсију Поповића, учитеља из Лијеве Ријеке;
35. у Братоножићима: Једно мјесто непопуњено;
36. у Речинама: Једно мјесто непопуњено;
37. у Прекобрђу: Једно мјесто непопуњено;
38. у Горњој Морачи: Једно мјесто непопуњено;
39. у Доњој Морачи: Једно мјесто непопуњено;
40. у Вељем Дубоком: Једно мјесто непопуњено;
41. у Пољима: Једно мјесто непопуњено;
42. у Трејци: Рада Лалевића, учитеља из Велимја;
43. на Блатини: Милоша Радовића, учитеља из Крње Јеле;
44. у Миљовској: Једно мјесто непопуњено;
45. у Подгорици: Миранша Дабетића, учитеља из Доње Ржанице;
46. у Краљима: Стевана Бојовића, учитеља из Горњег Поља;
47. у Близи: Једно мјесто непопуњено;
48. у Колашину: Једно мјесто непопуњено;
49. у Затријебчу: Једно мјесто непопуњено;
50. у Крњој Јели: Једно мјесто непопуњено;
51. у Лијевој Ријеци: Једно мјесто непопуњено;
52. у Подгорици: Једно мјесто непопуњено.

III У сјеверној школској области

53. у Жуји Никшићској: Једно мјесто непопуњено;
54. у Ојутној Рудини: Једно мјесто непопуњено;
55. у Враћеновцима: Једно мјесто непопуњено;
56. у Петровићима: Једно мјесто непопуњено;
57. у Голији: Једно мјесто непопуњено;
58. у Шавнику: Мирчету Головића, учитеља из Жабљака;
59. у Црквицама: Једно мјесто непопуњено;
60. у Стабну: Једно мјесто непопуњено;
61. на Пишчу: Једно мјесто непопуњено;
62. у Праги: Једно мјесто непопуњено;

63. у Брезни: Једно мјесто непопуњено;
 64. у Борковићима: Једно мјесто непопуњено;
 65. у Ускоцима: Два мјеста непопуњена;
 66. у Тејцима: Једно мјесто непопуњено;
 67. у Драговићима: Павла Павловића, учитеља из Ускока;
 68. у Никшићу: Једно мјесто непопуњено;
 69. у Шаранцима: Једно мјесто непопуњено;
 70. на Велимју: Једно мјесто непопуњено;
 71. на Жабљаку: Једно мјесто непопуњено;
 72. у Горњем Пољу: Једно мјесто непопуњено.
- П.Бр. 1652. Из канцеларије Министарства просвјете и црквених послова, 20. јуна, 1908. год., на Цетињу.

НЕСЛУЖБЕНИ ДИО

ЈАВНА РАСПРАВА

по дјелу злочина великога, откривеног 23. окт. 1907. год. XIX. сједница, држана 29. маја 1908. год.

Почетак у 8½ сати.

(Стенографске белишкe)

Предсједник: Нека се доведу Благо Ђукановић, Јован Миловић Баило, Крсто А. Миловић, Владимир Дамјановић и Др. Милован Марушић.

Сад би био на реду да даде ријеч у погледу одбране својих клијената бранилац Др. Душан Матановић.

Др. Д. Матановић: Господо! Тешки карактер самог кривичног дјела, чијег се последњи акт данас пред нама одиграва као и бранилачка дужност, која код нас се тек почиње те још није развијена по свом предмету и схваћању народном, мислим да ће довољно карактерисати тешку ситуацију бранилаца и његов ненавидни положај. Јер господо, првенствени утисак узрујаности и огорчења што је у народу произведен приликом открића самога дјела још није изгубио од своје интензивности и афекта, да је то мијење народно и не чекајући последњу ријеч Суда створило у себи прејудици и мишљење које ће и сама пресуда тешко избрисати и ако би била противног правца, али што ће се, — дух хомогених гомила свуд је исти, разум потпада осјећању, те, господо, доказивати невиност, у колико иста буде, или олакшавајуће околности, ако дјело постоји, то је тешка ствар и непријатна улога, али свјестан свих тих потешкоћа сматрају се сретним, ако што допринесем, да се дође до материјалне истине, да се невини спасу, а кривци по заслуги казне, што дух, сврха, задаћа закона и правде изискава.

Био бих неправедан, ако би ову критику распростирао на цио народ црногорски, али говорим само о једном дијелу дочим други дио народа, који познаје политички развој пошљедње године, био је према томе догађају скептичан и резервисан, чисто није и не може вјеровати, да њихови вође и прваци и најлојалнији синови, који су по дјелу оптужени, а које они добро познају као вјерне и одане синове престолу и отаџбини, не могу у опће тако што дјетињасто чинити, па хладнокрвно очекују ток и резултат суђења.

Прије него пређем на мериторно питање самог кривичног дјела, сматрам за своју бранилачку дужност, да на овом мјесту одбијем надлежност овог суда као незаконитог...

Предсједник: Прекините, о томе вам се не дозвољава говорити.

Др. Матановић: Кад не могу о томе говорити, бар ћу се неколико осврнути на наводе господe државних тужио-

ца овог суда. Овај је суд, господо, искључиво, као што његов назив каже, за анархистичке злочине. Да видимо, који су ти анархистички злочини, могу ли исти од кога другога бити извршени, осим оних, по коме се исти називају. У теорији права, колико је иста мени позната, злочини се дијеле: 1. по предмету, на који се исти врше; 2. по радњи извршења, и 3. по количини и каквоћи учина. Тако на пр. великозлајнички злочин против владара, отаџбине; злочини крађе, паљевине, затим по тежини казне, у колико се издвајају од општих правила; али, господо, дијељење злочина по класама друштвеним не постоји: анархистичких, социјалистичких, либералних, радикалних, клубашких, правашких, — то је само изнашашће данашње владе. Такође би било неоправдано сматрати те људе као анархисте, јер кад се говори о анархистима, не мисли се на ону странку, коју заступа Нитше, него на ону странку, која не припознаје никакве власти једнога човјека над другима, дакле потпуно безвлашће. Она је, као таква, интернационална, не подлежи границама територијалним. Она не убија владара зато што је рђав, или што јој се не допада, већ зато што је владар; она није само противу њих, већ и противу свих оних, који га подржавају, дочим о овима, као анархистима се не може говорити.

Да пријеђем на мога клијента Марка Даковића. Оптужен је као главни кривац, покретач завјере. Оптужба гласи, да је М. Даковић био центар завјере, која је ишла на уништење владара и његова дома. Колико ми се чини, тога комплота те завјере против Њ. Кр. Височанства Господара није било. Трудићу се, да то докажем.

Првенствено сам Рајковић, тај изворни и главни свједок, чији су изкази супстрат тужбе и коме државни тужиоци све повјеравају, каже, да му је П. Новаковић, као и остале коловође, повјерљиво саопштио план, да се омету избори а то потврђују и други свједоци као Ђ. Војводић и В. Ђулафић, а то се види и из свих других околности. Говора о убијству Господаревом у биоградском плану нема и то не могу државни тужиоци побити. Рајковић још истиче, да му је П. Новаковић казао, да ће се дићи буна и поубијати оне, који жаре и пале, које детаљно помиње, међу које спада Р. Поповић и ви, г. предсједниче, те с тога гледишта би се морали искључити и ви, и Р. Поповић из суђења. А да је то тако, потврђује најјасније та околност, што се сви крећу и журе између 10. и 12. октобра, да на вријеме дођу у Котор прије самога дана избора, који је имао бити 18. октобра и да омету изборе.

С тим утаниченим планом долазе у Котор, гдје виде да су се преварили у рачуну, јер им припреме за извођење плана нијесу изведене. Прваци странке, на коју се омладина ослањала, дијелом су побјегли из земље, а дијелом се показали врло пасивни и да су их наде, које су више биле апстрактне природе, т. ј. почивале у њиховој машти, издале. Дакле, први план отпада.

Имао се је створити други план. Какав би био, то је контроверсно питање. Он се је исти имао створити на заједничком скупу у Новоме, како сам Рајковић каже, у коју су се сврху упутили били Т. Божовић и Новаковић, а преко Рисна долазе Даковић и Ђонових и очекују одговоре од њихових тобож присталица, да ли би се дошло до тог вога плана или не, — друго је питање. Свакако Рајковић тврди, да им је саставни дио првога плана био, да се поубијају представници данашњег режима, а друго ниједан ништа не свједочи.

Ја ћу се сад мало позабавити с исказима Ст. Рајковића. Дакле он каже, да му је 18. октобра саопштио мисао Марко Даковић, да је измислио нови план, по коме би требало убити Њ. Господара и разорити двор и т. д. Претпоставимо, да је то сушта истина. Ја мислим, да се за мисли, за одлуке унутарње и душевне не кажњава, док се оне налазе у унутарњем свијету. А кад оне прелазе унутрашњи свијет, онда чине вањске учине и ради ових се може позвати на одго-

ворност. Ради првих пак не може се нико позвати на одговорност. § 87., који говори о злочину велеиздаје, је злочин sui generis, који је рециран мање више у свима културним државама, јер код њега је већ само предузеће кажњиво и т. д. Нећу се упуштати у разматрање тога, јер је то и г. Бакић довољно истакао. Осврнућу се само на то и узети у помоћ чувеног њемачког криминалисту Бернара, који у своме коментару каже ово: „Потребна је та чињеница, да је већ уговорено извођење велеиздајничког подuzeћа, а не само припреме радње или преговарања у извођењу. Довољно је, да су преговори к успјеху вођени и да се извођењу приступити иде.“ — Постоје ли ти услови овдје; је ли уговорено издавање плана и ако су неки дјелови припреме подузети и јесу ли преговори к успјеху вођени? На све то категорички се може одговорити — не. Само постоји замисао, коју је у форми предлога саопштио Марко Даковић, а која није диспутована. Неће свишати бити, да споменем ово, да господа држ. тужиоци имају чудновати појам о бомбама. Изгледа, да су они увјерени, да су оне створене једино ради владара, а никако за друге смртне.

Мислим, да сам довољно доказао, да припрема кажњива по § 87., 87. б. није постојала, што се из саме тужбе може вијети, гдје говори противу М. Даковића о припремама и по томе потпуно отпада дјело велеиздаје на основу § 87., које оптужба истиче. Дале, господо, допустимо истинитост исказа Рајковићева. Ђуро Војводић каже, да му је М. Даковић саопштио једну мисао, коју ће на скупу у Новом предлози. Но, господо, околност, што је изјавио пред Војводићем, да ће радити да се револуција уклони, даље тражење његовог од оца Аким, да му се пошаље новаца, као и роба, јасно је, да је Марко одустао од сваке акције, видећи у почетку самих припрема, да се је у браћи преварио.

Сад ћу пријећи на другог мог клијента Блажа Ђукановића.

Оптужује се за злочин велеиздаје. Да видимо, господо, какви су то докази, који га терете, па ћете одмах аргументи увјетити ништавност истих, сумњивост самих praesumptio као на основу криво изведених закључака. Унапријед, господо, морам истакнути, да државни тужилац уопће противу овог мог клијента не може навести ниједан директан доказ, већ просто индиректан и просте претпоставке, које он крсти у својој оптужби „околностима“, које не могу чинити правоваљан доказ. Да видимо, господо, који су то објективни учинци велеиздаје, који се моме клијенту Ђукановићу импутирају.

1. То су искази Рајковића, што је Ђукановић присуствовао скуповима код Михаила Јовановића.

2. Што му је Даковић на путу од Цавата саопштио, да је Ђукановић поуздан, нагласивши: „Ђукановић ће сигурно нешто у Никшићу урадити, а кад се увјери, да смо бомбе донијели, тај ће се помамити.“

3. Што је Даковић писао у писмо Милошу Ивановићу преко Боновића, као сигурна човјека, да ће Б. Ђукановић довести 50 Луковљана у сврху остварења зајвереничког плана.

4. Што је Даковић шаљао писмо и бомбе из Рисна преко Вујачића и Н. Даковића Блажу Ђукановићу и он не само да није хтио да види пакет, него је побјегао на Цетиње.

Ето то су 4 главне околности, које га терете.

За прву околност, о скупу код Мих. Јовановића пријетићу држ. тужиоцу, по чему и на основу чега закључује, да се на томе скупу виједало о завјери. Зар претресане тешке политичке ситуације, која је у томе међувремену била на дневном реду, и што се међу једномишљеницима могла расправљати, није могла имати икакв други правац и пошљедину, него ковати завјеру? Зар је то била ultima ratio и једини излаз, којег су се они латили? Не, господо, јер тешко би се сваки, а нарочито држ. тужилац огријешо о својој савјести, кад би од сваког партајског скупа стварао зајвереничке скупове, па ма они били од најексцентричнијих љевичара.

То би било негирање слободе. Већина ми је од тих чланова као добрих другова позната и ја сам с њима као друг неких, расправљао питања дневне политике, па могу на овом мјесту свечано мојом часном ријечју потврдити да ни од једнога нити у најтежим часовима не чух ништа, што би њихову лојалност и патриотизам могло компромитирати, а морам и то нагласити да се у том критичном времену од 16—28 септ. највише расправљамо о току избора, о појединим кандидатима и о спасавању живота приликом постојећих напада сељака околних мјеста; а да се пак друго ништа ковало није у присуству мог клијента, ја то могу из тога закључити, што би ми исти као ближња својта до повјерио и као рођаку и као члану странке.

Дакле, господо, из овога изводим и на-

дам се да тај суд неће дијелити мишљење о овом доказу држ. тужиоца, већ да ће га као потпуно неоснованог а limine одбацити и мислим, да се у опште на њих и не треба обазирати.

Већ сам унапријед истакао, да Рајковићева изјава, чија је улога у читавај афери јасна као сунце, улога агента и детектива потпуно одпада као лажна и неистинита, па се чудим држ. тужиоцу, како му све као Богу Саваоту, без резерве прима, а још више Рајковићу како, иначе духовит, не учини тај вид, да пола Црне Горе затвори у тамницу. Па уза све то и ако се исказ Рајковићев докаже као истинит, да је М. Даковић њему то говорио о Ђукановићу и спомену у писму М. Ивановића, да ће Б. Ђукановић довести 50 Луковљана, ко познаје лаковјерност, неувјерљивост, неопрезност М. Даковића, а из тога овог процеса биће му јасан тај велики афект, а при том моменту узрујаност оптуженог Б. Ђукановића, која се у даном моменту и конкретном случају као што је било вријеме опасног стања, када му је живот припаднао био у опасности, дође до крајних граница афекта, могуће је да је у тој ватри и узрујаности, ваљда избацио те ријечи „ја имам за собом 50 Луковљана“, али господо, то су моменти неурачуниви, ту не говори памет и разум, већ дивља узрујаност, и М. Даковић узео је то за готов новац“. Али ако му је обећана та помоћ, није у циљу велеиздаје живот Господарев, већ у циљу одбране од напада одговорних фактора, што се из саме оптужбе даде закључити, јер задици план Даковићев, за којег каже Рајковић, дошао је Марку у главу тек око 20. октобра, а Б. Ђукановић ако је у опште, што не постоји и што ће се доказати обећао учешће, обећао га је за први план — за ометање избора. Да је Б. Ђукановић то изговорио у афекту, истичем опет, ако је то говорио говори нејеклатантније та околност да он баш главом, у то вријеме ствара и одлуку тврду да отпутује у Русију, саопштавајући то својим и тражећи помоћ за путни трошак од њих, о чему се тај суд увјерити може, велим најбољи доказ, да је фалио код њега субјективни учин, који је исто толико важан за деликт као и објективни који је и овдје контроверсан, а гдје њих обоје нема, не постоји ни деликта.

Што се пак тиче четврте околности, о примању писма и бомба, констатујем на првом мјесту, да и сами држ. тужилац у својој оптужби ћутећи признаје тај факт, да писмо Ђукановић примио није, нити за њега зна, те та околност као потпуно утврђена и отпадна, те ћу само третирали ову другу, о шаљању бомба њему.

Шаљање бомба, велеиздајничких писма и других компромитирајућих предмета, све дотле не могу чинити одговорним онога коме се шаљу, док се не докаже да му их је с његовим знањем, или по унапријед уговореном споразуму послао, јер кад иначе тога не би било, могао би најпокрваренији човјек најпоштенније грађане упропастити. Држ. тужилац закључује на основу разлога сумње, да је било тога споразума. Које су пак то индиције, које је он узео у помоћ: 1) што није хтио примити пакет; 2) што је утекао из Никшића и 3) из исказа Рајковића о односају М. Даковића и Ђукановића.

Зашто није хтио примити тај пакет и изио је вјероватан разлог, а то је што кад је чуо да га је Даковић послао, знао је да ће бити компромитиран, јер је побјегао, оглашен од власти као бунтовник и сумњив, па бојећи се да не пострада од полиције, која је пратила сваки покрет његов, а по свим околностима изгледа да је мислио да су у истом пакету, који није ни видео, као што Сава Даковић тврди, да су прије прокламације, него ли бомбе. 2) Из Никшића није утекао, као што оптужба каже, већ је прије по што му је Сава Даковић саопштио за пакет, као што се из списа види, био на пошти да купи билет за дилижансу, дакле стварао одлуку да путује у Русију, о чему постоји документ — увјерење општине за примање пасоша, као што се из записника његове ујне Станице Матановић види може. Дале је и то важна чињеница, његов полазак код бригадира Ј. Вукотића, молећи га да му изради да приступи Господару; ако не може приступити, да му саопшти и изручи израз лојалности. Ово су господо факта и факта говоре, да код њега ни помисли ни намјере није било о договору с М. Даковићем, да му шаље бомбе, а још мање да учествује у велеиздаји.

3) Индиција јесу Рајковићеве искази, за које сам у напријед спомену вриједност истих, те као такви потпуно отпадају, дакле, на основу наведенога, мислим, да Ђукановић није био ни у каквом споразуму с Даковићем осим, ако је Даковић у својој бујној фантазији стварао те закључке.

Кривица би се Ђукановићева једино у том састојала, да ако је знао да су то бомбе, што није пријавио властима бомбе и злочин; у најгорем случају злочин, који му импутира државни тужилац,

може бити тај, да је знавао за устанак против одговорних власти, али има се с потпуном сигурношћу узети, да он апсолутно ништа није знао о плану и атентату на живот Господарев, који је тек — као што горе споменух у последњем часу — ако се у опште може доказати — у глави М. Даковића заснован.

Зашто то, пак, Ђукановић није пријавио властима, те се тим огријешо о грађанској дужности, може се тим тумачити, што та дужност још у Црној Гори није ухватила оног коријена и свијести, као у осталом свијету, и што би се свим друшћје схватило, нарочито међу друговима, више као нека врста шпијуна, денунцијанта и непоштења. Не знам зашто, али је тако. Дочим, да је Ђукановић знавао, да се ради о глави Владаревој, дубокога сам увјерења, да не би ни по часу пропустио, а да ствар било угуши, било открије, јер га као вјерног и лојалног грађанина познајем.

Прошлост Ђукановићева, у службеном и приватном животу, његово отмијено и примјерно владане као официра и као грађанина, могу само потврдити моје наводе и доказе, којима се утврђује његова невиност, а и сами суд биће се о томе увјерио. Не могу пропрстити а да не напоменем, да је при свој неправди, која му се учињела лањским ратним судом...

Председник: Немојте давријешате. Како можете један суд, који је одређен...

Бран. Др. Матановић: Ја нећу да улазим у тумачење саме пресуде.

Председник: Одмах ћу прекинути јавну расправу и повести ишлеђење против вас, да докажете. Немојте задржати у ствари које су већ једанпут пресуђене. Немате појма о својој дужности.

Бран. Др. Матановић: Ђукановић, и кад би са доказала његова кривица и утврдила факта, која против њега оптужба доноси, у најгорем случају, одговоран би био по § 51. алинеја 3., али пошто су за то дјело саме припреме, које се не кажњавају, то је ipso jure, тим његова казнена неодговорност доказана, и надам се, да ће овај суд у том смислу донијети и ријешење.

Сад долазим на трећег мог клијента, г. др. Марушића.

Први дио оптужбе базира се на посве неистинитим исказима Ст. Рајковића, т.ј. о разговору његовом са М. Даковићем, у којем му је овај саопштио и истакао др. Марушића као саучесника, на којег рачуна да ће се придружити Пинерима, и да му је преко Грахова и Никшића послао неколико бомба.

Пођимо, господо, са те претпоставке Рајковићеве као истините, да му је Марко Даковић причао, па анализирајмо даље, да и сам М. Даковић признаје ове голе наводе; може ли их, или смије ли их суд као такве за потпуне доказе, без резерве примити и би ли исти били кадри њега на оптуженичку клупу довести и то у данашње доба, гдје чак и признање кривица не смије суд као готов чин узети, не никако, јер то би толико значило повратити се редовним судовима, значило би перхоресцирати истину, значило би тиранисање суда. Суд је требао ићи дедуктивним методом истраживања, испитати и утврдити најглавнију чињеницу, да ли је између М. Даковића и др. Марушића постојао какав споразум, или договор, који је шаљао у том правцу, да је тај споразум дошао до ефективног закључка, да ли се могао остварити зајверенички план. Ни једног живог свједока, ни писменог аргумента, ни другог објекта ни вањског покрета, ни индиција, што би могло утврдити ту околност, да су се споразумјели. А интимности, пријатељски одношаји дружевски, не могу никако и не смију бити као подлоге, и као докази служити, на основу којих би се исказ М. Даковића, респективно Ст. Рајковића, могао оправдати и закључити, да је Марушић и знавао, а камо ли пристао тој завјери, јер кад би се ти пријатељски одношаји узели као повјерљиви разлози, онда бисмо не само пријатеље и другове М. Даковића, него и читави онај народ у Црној Гори, на који се Даковић нада — како Рајковић каже, требало затворити и оптужити; сасвијем би то логички било.

Други доказ оптужбе јест скуп у општинском парку. Тај умишљен и изнађен скуп имао је бити, као што се из исказа Васа Ђулафића види, око 26. септембра. С радошћу могу констатирати да се је не само тога дана већ и на 10 дана прије тога утврдио алиби Радуловића, Раичевића, Ивановића, Хајдуковић за њега не зна, а по оптужби признаје алиби и Марушић, истичући његово претходно слагање, без да исто утврдити може. С тим отпадна свака сумња, да је у опће у ту сврху и таквим закључком и било те конференције у општ. парку, или као што се у оптужби каже, на „Романовој ливади“, јер такве скупове држати на отвореном и јавном локалу изгледа више смијешно и чудновато него ли истинито и вјероватно; такви се скупови рекао би неки држе у најскривенијим мјестима под деветоро-стручним бравом; осим ако оптужба не сматра случајне пријатељске

шетње међу једномишљеницима као завјереничке скупове. Већ и сам тај факт колико ја познајем да се Марко Даковић и Петар Новаковић ни по начелима ни по нарави нијесу могли сложити са гореименованим саучесницима тог умишљеног скупа, дочим су ови први двојица били као занесени младићи ексцентричног крила ургирали на јачу акцију и већи отпор према притиску владином, пребацујући, оклијевање и кукавичлук првацима, а ови онет схваћајући озбиљност ситуације и опасност, избјежавали су сваки сукоб, остајући само у пасивној резистенцији и предбацивали М. Даковићу лаковјерност, неопрезност и непромишљеност, тако да је велики непомотишви јаз међу њима био, који се тим свршио да су један другом леђа окренули. Вјероватно је, господо, да се је у тим пријатељским шетњама и састанцима расправљало и говорило о изборном притиску и текућим дневним политичким питањима, о нападима, о агитацији владе, о обрани противу физичких напада околних сељака, дакле у доба опасности живота, али да су напосе третирали питање о завјери и плану велеиздајничком, то су смионе, самовољне претпоставке, исцрпљене из ваздуха.

Околност што је причао Марко Даковић пред дјецом и Рајковић о шаљању бомба др. Марушићу преко Грахова и Никшића, отпада као неистинита, јер ни тобожњи Марков појвереник Ђукановић, преко кога би бомбе без сумње послао ако их је у опће шаљао, није их примио, ако није мислио оне исте три капсуре, — назови бомбе — да од њих пошаље; а да ништа није примио то је утврђено и доказано. Тако и околност о писму Марка Даковића од Тодора Божовића такође потпуно отпада, јер је писмо благовремено секвестрирано од власти, а сумња из њега изведена неоснована је, јер адресант не одговора за компромитирајућа писма на њега упућена, ако се из чега другога не може закључити да је у споразуму био са ауктором.

Сада долази најшакљивије питање.

Писма и пјесме Марушића, које су прекрјуче прочитане, а с којим се хтјело потенцирати мишљење оптужбе, да је код њега постојао субјективни учин велеиздаје, имала би важности, кад би иста била писана у критично доба, то јест за вријеме, када се ковао тај завјеренички план, али та околност, да су се код њега такве мисли породиле тек послије, то јест, када га по открићу бомба невини ступају у затвор, гдје чамећи чује да му је војска разорила кућу и огњиште, болесно дијете — одојче из колијевке избацила, уништила оно, што је човјеку најсветије, па умјесто тога, да се тај официр који је предводио напад, позове на одговорност, — он се награђује, — те под утисцима тих гласова и дјела, осјећајући дубоко невиност свога страдања, а при том човјек, који је увијек голио и борио се против неправде и борио се за слободу и грађанска права, као што се и у рату показао одличан, — дошао је у велики афект, у узбуђење, а познајући њега, да у узбуђењу бива ексцентричан прелазећи границе, које би морао сваки осудити да је при нормалном стању, стога се исте могу као посебни злочин судити, а никако као саставни дио овога дијела.

Дакле, ја мислим, да ће тај суд свестрано оцијенити стање његове психе, кад је ону пјесму писао, као и његов досадашњи лојални рад, поштено владане као јавног и приватног човјека, и као таквога га потпуно ослободити.

(Капетан Александар Саичић из публике: „Ја бих и теби и њему главу одузео!“)

Председник: Мир у публици.

Др. Матановић: Ја сам казао, г. председниче, да ће се криво схватити.

Председник: Изволте наставити.

Др. Матановић (наставља): Сада прелазим на Влада Дамјановића.

Влада Дамјановић оптужен је на основу § 51. алинеје 1. да је био упућен у интеније зајвереничке на њих властима није пријавио.

Сунстракт оптужбе су двије реченице из писма, која су писали Тодор Божовић и Милутин Томић Марку Даковићу, које је он као писмоноша имао предати. Та реченица из писма Божовића гласи: „сад долази Влада Дамјановић, који ће ти причати о свему опширније и више, а из писма М. Томића: „о свему осталом причаће ти Влада“.

Проучимо ли добро садржину оба писма и њихов смисао, нарочито оно Тодора Божовића, које је на мене учињело утисак једног расијаног ексцентричног младића, не можемо ништа дефинитивног закључити, што би смјерало на велеиздају. То потврђује и онај превентивни план у Биограду, којег је и Рајковић саопштавао, да противу владара нико ништа смјерао није. Ово је писмо, иначе ћаскањем и фразеологијом начичкано, неким отрганим бесмисленим реченицама и пабирчењем с брда и дола, пуно контрадикција, перипетија, да и сам ауктор не зна, што ће с њима казати, јер у почетку жали се на нехајност и немарност својих

другова, с којима се ништа покушати не може, а даље наставља, како ће с друштвом продријети преко Дрине у атаре Лазара Сочнице, а чак нигдје се не спомиње у том писму револуција, што би се у најгорем случају тумачењем истога закључити могло. Даље, та околност, што Тодор Божовић при давању бомба Рајковићу и Ђулафићу, како исти кажу, уклања свога млађег брата, да не би што знао о томе и да се не би сјетио, те кад је тако био обазрив према једном своме брату усред Биограда, мислим биће показао толику дозу алтруизма, да изложи опасности вјерног друга свога брата знајући добро, куда га шаље, и да му повјерава такве паклене планове и оптерети га тим упуштима. Јасно, дакле, та околност говори, да Дамјановић није ништа знао о томе, нити му је ништа казано.

Врло је вјероватно, као што сам оптуженик Владо Дамјановић каже, да му је можда мислио што-год саопштити у нади, да неће тако брзо отпутовати, али је могућност уклоњена његовим брзим одласком из Биограда, те му тако није могао о томе јавити, што у писму каже: „опширније и више,“ а што би то било, на што би се односило, то је друго питање. Овакве реченице обични су саставни дио свакога писма, када се шаље преко неког путника: „О томе ће ти „Х“ казати опширније“, или о томе ће ти „У“ казати, причати и т. д. и одnose се више на приватни живот, као у овом конкретном случају, можда мало-о здрављу, о друштву у ком се креће, о начину живота, па у најгорем случају о држању „народне странке“ и т. д.

Покрај свег једногласног тешког мучења над њим вршеног, да каже ништа од онога, што му је Тодор Божовић и Милутин Томић рекао, — он лаконски одговара, да му ништа није говорио, не само о стварима, које би се односиле на садржину овога писма, него чак ни споредне приватне — природе. Ја мислим, и суд и закон би му оправдао, да је што год казао само, да олакша себе и свој живот од тешког притиска и торментација. Дакле, ни оно, што би сваки учинио, што би оправдано било — он не чини, него тврди као стијена од лажи се гнуша, и за истину страда, па макар и погинуо.

Из свега овога видимо, да је В. Дамјановић проста жртва једне неопрезне и нехајне реченице писма Т. Божовића.

Он је нам својим мужевним и карактерним држањем пружио слику једног чврстог, поузданог, достојанственог и истинитог опкољеног човјека, коме „a priori“ можемо поклонити потпуно повјерење и да се на његове ријечи, као на истинити доказ ослањати можемо.

С тога молим тај суд, да њега, као невини — ослободи.

Сада прелазим на Крста Антова Миловића.

Исти се оптужује ни мање, ни више, него као саучесник велеиздаје и као вјерни друг параграфа 87., а чак није био ни те хуле среће, да се подвргне под параграф 51., те је према њему државни тужилац био и сувише немилосрдан, и престрог идући тако далеко, да је збогравно, да кривицу треба доказивати фактичким учинцима, пилљивим доказима, а не апстрактним закључцима, који немају реалне подлоге, те је злоупотребио начело слободног судског убјеђења.

Зар се Крсто Миловић учинио кривим с тога, што се показао услужним према свом суплеменику и учинио ону услугу, што би сваки од нас, друг другу, пријатељ пријатељу, учинио односно одмно један заведлај, како исти каже, не свјестан што је у истој било, што потврђује и пошљаоц и адресант, кому је исти био упућен.

Сам Никола Даковић од почетка истраге, па и на јавној расправи, он, који признаје у неколико своју кривицу, на сигурно не би ни другог штедио — свечано очитује, да Крсто Миловић није знавао, што је у пакету, нити му је исти казао, а то би било више него чудновато, да о таквој тајни, која се сакрива, повјерава и саопштава једном невином сељаку, јер то ни најмање не би било од његове стране цијелисно. Адресати Јово А. Даковић и Ђукановић из читавог њиховог опирања, да неће то примити, ништа нијесу изrekli или учинили, што би дало повода, да се може са сигурношћу закључити, да је он, то јест Крсто Миловић могао знати, да су то бомбе.

Претпоставимо, господо, исказе његове, да су вјерни, гдје каже, како је Б. Ђукановић нагласио, да то не би примио за пола Никшића, па се ставио у положај једног обичног сељака, завримо и анализирајмо душу његову, какве су се могле мисли у његовој глави родити и закључци, шта то може бити?! Можда биће промислило, а то је једино вјероватно, да су забрањене новине, прокламације или писма, тим прије што је у истом пакету био неки штампан табак на руски, како се чини упуство, али никако бомбе, за које нити

је кад чуо, нити је кад видео, и оне преткорачују дјелокруг његова знања.

Пођимо даље, господо. Претпоставимо, да је толико била његова љубопитљивост, како оптужба износи и на основу ње, да га кривцем створи. Нека га је тако далеко та љубопитљивост постицала, да се је огријешо о своју посланичку и пријатељску дужност, те да је гдје год само открио тај пакет и видео унутра та „corroga delicti“ или те ствари, — је ли знавао, што је то? Што је могао мислити, питајте га, па ће вам одговорити, па не само он, као прости сељак, него који од нас, који не зна што о техници прављења бомба и уопште о бомбама, бисмо на све прије помислили него на бомбе. Најбољи доказ томе је, што су бомбе већ преко 7 мјесеца овдје, па са свијема нашим стручњацима држали смо, да су то мале ручне бомбе, док нам није свједок Насић казао, да су то капсуле од бомба.

Дакле, околност, што он тај пакет не даје натраг пошљаоцу Николи Даковићу, што би сигурно учинио, кад би знавао и била му повјерена та тајна, већ га враћа Аким у сред бијелог дана посред пјане пред јавним локалом — кафаном Илије Мерџана, што сигурно учинио не би, кад би знавао тајанственост пакета и дискрецију улоге његове.

Друго учествује у тражењу и гоњењу Јована Миловића, шта више доводи га на Цетиње као кривца, шта не би чинио, да је ишта о томе знавао.

Супстрат оптужбе против њега је једна ништавна резолуција, која као таква — не смије се узети као доказ, а то је што је морало изазвати љубопитљивост његову; љубопитљивост, то је ствар чи сто индивидуална; код некога је тако велика, као код Американаца, да најмања ситуација, најмањи изум, покрене га из његове мирноће и нема мира, док јој не удовољи, док код другог је тако малена, да чак и „кад се топи човјек“, што се оно каже, не би се окренуо.

Са овим мислим, да је потпуно доказана његова невиност и за то молим суд, да га као невини ослободи.

Сад долази, господо, на ред шести мој клијент — Јован Миловић.

Он се описује као саучесник у велеиздаји и као доказ тога оптужба базира дјелом на признање његово, дјелом на исказе самог Рајковића.

Према његовом записничком саслушању пред мишленим судом, мишленим комисијом, и на јавној расправи, — видимо од првог момента, гдје што се њега тиче, полаже једно своје признање свога гријеха, исповиједа истину и пружа нам слику једног кајућег се грешника, који кад је видео у какво је друштво дошао, а они му причали о некаким „бумбама“ или динамидама, — мислио је најприје, да је то шала, али кад се почео увјеравати, да се нешто озбиљнијега мисли, тј. да хоће, да их у Црну Гору унесу, не знајући у коју сврху — одмах је видео непријатност свога положаја и бежи одмах од њих у Рисан, да се ослободи тих младих људи, који не знају што чине, како он каже.

Да ли је Миловић чуо о плану, који је Даковић изложио 21. октобра у кући Косте Милиновића, није утврђено, јер, како сам Рајковић каже, био је такав жагор и сваки је говорио за свој рачун, да не може утврдити, који су чули те ријечи Даковићеве.

Кривац не признаје, других доказа немамо, те услед недостатних доказа, та олоност отпадна. Он, како сам признаје, кад је напуштио, да се ради о неком упаду са динамидама, не знајући детаљни план, хтио је да пријави властима, али бојећи се, голим ријечима да му власти на Грахову неће повјеровати, оне власти, које су га прогониле као зверку за то, што је припадао народној странци, тражио је да докучи какав *corpus delicti*, какав факт. Но у том међувремену открива се дјело, увиђа да је закаснио испуњењем своје дужности грађанске, па ипак се враћа да испушта казну ако буде крив и да својом изјавом што год помогне да се истина развијетли. То најбоље свједочи његов први записник, гдје све без обзира и на самог себе признаје, а не бјежи и не крије, као што оптужба истиче, већ се мирно враћа својој избици у Бијелој Гори, што се и свједоцима на расправи утврдило.

Оптужба квалифицира његово дјело као саучесника § 87. к. з., као да је примио извјесну улогу код евентуалног остварења. Али ипак, и ако га подвргава под тај § 87. оптужба, није сигурна, да је сукривац тога дјела, јер иста са клаузулом „вјероватно“ поставила је извјесну каутелу и резервисаност, да је могуће, али не сигурно. Кад ова оптужба, која је гледала, да што више оцрни и отежа кривицу, истиче, да је вјероватно, значи толико за суд по оној *in dubio pro reo*, колико да је по том дјелу потпуно невин.

Пошто постоји властито признање кривца, да није ствар пријавио власти, то исти може бити одговоран, у најгорем

случају у смислу § 51., алинеа 3., узевши му у олакшавне околности његово признање, његово непорочно владање и муке, које је прошле године претрпιο гоњењем власти.

Господо, данашња криминалистика потпуно је доказана и оборила стару претпоставку, да су злочини израз слободне воље поједине индивидуе и да се злочинац с тим дефектом душевним роди. То мишљење дијеле не само сви јуристи већ и критична филозофија и модерни природњаци, сматрајући ту претпоставку као анахронизам, а прихватили су једногласно данашњу теорију, да узроци злочина подлежу искључиво социјалним у-пливима. Култура, просвјета, етика, материјално стање и систем владаине, одгој и остале друштвене појаве, — све је то од еминентног ако не и мјеродавног значаја за сваког члана друштва и човјек је продукт своје околице, како лијепо каже отац социјализма Карл Маркс.

Ако иједан злочин стоји на основу закона каузалности, то мислим, господо, да је ово један најеклатантнији примјер, гдје се социјално-политичке трзавице одразивају најгорим последицама, било на читави склоп државније било на појединце било на групу грађана. Као што су разне болести попутна појава неуредног и неуређеног живота, тако су оваки и слични процеси обична последица и попутна појава неуређеног државног организма и политичких авантура.

Овај је процес *par excellence* један политички процес, који стоји у најужој вези са развојем политичке ситуације. Он је једна резултанта абнормалног развоја уставног живота, један од продуката грозне реакције и њених творевина, коју ће парламентарна историја у Црној Гори забиљежити као злу еру.

Сад ћу доказати, у колико су догађаји прошлогодишњи били као један узрок овога процеса, и да није било реакције, ни њега не би било.

Предсједник: То је излишно, него наставите даље.

Бранилац др. Матановић: Ја сам хтио у кратко освјетлити моменте.

Предсједник: Хоћете ли доказати, да су ваши клијенти били саучесници?

Бранилац др. Матановић: Нећу. Ја сам специјално бранилац мојих, али укупно и других.

С тога завршујући своју одбрану, молим, да свестрано поступите у смислу мојих предлога.

Покажите, господо судије...

Предсједник: Ако имате да оправдате, било ваше клијенте, било друге, изволите говорити о узроцима, зашто је ова завјера склопљена.

Бранилац др. Матановић: Нећу, не завршујем. С тога, завршујући своју одбрану, молим, да свестрано проучите и узмете у обзир узроке и околности које сам навео, и поступите у смислу мојих предлога односно казне.

Покажите, господо судије, да стојите на висини судске непристрасности.

Покажите, да су и црногорски судови каменита стијена, о коју се разбијају бови политичких страсти.

Покажите, да богиња правде није маћеха овој држави, па *sine ira et studio*, ни по бабу ни по стричевима, изреците оно, што правда и закон тражи, не обзирјући се ни на какве пријетње, награде или користи, јер куку томе ко се огријешо о своју савјест и пред Богом и пред народом, јер поколења дјела суде.

Предсједник: (Према оптуженима.) Идите на своја мјеста.

Нека се доведу Ђуровић и Вукчевић. Мало одмора.

(Послије одмора.)

Предсједник: Сад би имао да далне ријеч г. бранилац Т. Милошевић у одбрану својих клијената, Митра Ђуровића и Митра Вукчевића.

М. Ђуровић: Молим једну ријеч?

Предсједник: Немојте кварили ред.

М. Ђуровић: Ја бих хтио, да ми се прочита оно, што сам први дан говорио.

Предсједник: Прекините, немојте да вас удаљавам. Ви вазада кварили ред од првог дана до данас. Какве лекције хоћете да дајете са оптуженичке клупе?

М. Ђуровић: И ако сам на оптуженичкој клупи, ја сам човјек.

Бран. Т. Милошевић: Пошто сам чуо говоре и одбрану других бранилаца, ја нећу имати што друго да говорим и бићу кратак у одбрани мојих клијената. Али и ако су моје поштоване колеге лијепо изнијели ову ствар, за коју данас одговара више од 50 друга, ја мислим да неће бити с горега, ако се и ја мало позабавим овим предметом, што ће бити од користи мојим клијентима, а користиће и вама, који имате да изречете прави суд.

Ваш задатак као судије, а наш као бранилаца изгледа може бити као супротан, као да смо ми крвни непријатељи. Међутим и вама и нама је главна ствар, да се пронађе истина и да се обезбједи правда, да се на једно овако дјело баци довољно свјетлости, гдје ће бити кривци на једној, а невини на дру-

гој страни. То је жеља нашег Узвишеног Владара, то нам сваки дан препоручује, и то је жеља сваког поштеносног и честитог човјека. Могуће да има и таквих особа, које би радо примјетили и са неким особним увијерењем говорили, да би правозаступници често бранили онога о чијој су кривци убијеђени. Ја то не поричем. Али што се тиче овога случаја, гдје ја први пут као бранилац устајем, ја отворено кажем, да по мом мишљењу браним потпуно невини људе.

Заиста требало ми је рећи, да ја нијесам био вољан заузети такви положај правозаступника, једно зато, што су моји клијенти према оптужби држ. тужиоца умијешани у једно дјело које Црногорац не би могао ни замислити, а то је велеиздаја, а друго зато, што њихов бранилац, и ако ја сматрам да су потпуно невини, требало је да буде човјек, који располаже са већим или бар са њиховијем знањем.

То су били разлози, због којих сам молио надлежног министра, да ме ослободи од овога бремена. Није било могуће и силом закона морао сам се пријмити и примом сам се. Прије свега дозволите ми да о овој ствари речем неколико ријечи узимајући дјела у целини, а поново вам кажем, да ћу се држати у границама најнужније одбране.

Збиља ово дјело, које ви данас извјештајате и које хоћете да судите такве је природе, да се је морало спремати у највећој тајности т. ј. да за потпуни доказ истог дјела није могуће прибавити акта и факта, те да то буде несумњива жива истина, као два и два четири. Те баш зато што је дјело такво, да нема факата за све оптуженике, ја Вас молим господо судије, да при оцјењивању тих факата и чињеница будете обазриви, јер се већ ти оптужени не би имали казнити глобом ни затвором, но смрћу или доживотном робом, а то је нешто страшно. Кад суд не би пазиио на то, што ја вјерујем да ће пазити, за нашу отаџбину настале би двије велике опасности. Прва опасност, што би прави кривци били бачени у засједу, те би првом приликом опет покушали да учине паклени злочин по диктацији нечијег ума, а по одобрењу свог пакленог срца и тако да покрију своје недостојне планове; друга већа опасност била би та, што би осудом невиних људи било сјеме бачено неовјерења у правину црногор. суда и сјеме за све оне, који су блиски и који у њихово поштење и невиност потпуно вјерују. Баш за то ја вас поново молим господо судије, да будете обазриви при оцјењивању чињеница, које се односе на моје клијенте.

Ја морам истаћи, да чим се дознало, да се спрема овај злочин, одмах се посумњало на угледније личности из народне странке и на моје клијенте. Заиста све што се говорило у току ове расправе од стране држ. тужилаца, ја сам пажљиво слушао и из свих тих факата и докумената ја сам стекао ово, могуће и погрешно убјеђење, да је тужба држ. тужилаца учинила једну велику и неоправдану погрешку, а то је погрешка та, што је прваке нар. странке свугдје истакла као помагаче, а чак и као саучеснике овога дјела, те је на тај начин терен тужбе стављен на врло слаб основ, јер у недостатку стварности послужила се је претпоставкама, што је дало повода негодној ситуацији, у којој се и ви и ми данас налазимо. Тужба држ. тужилаца у колико се односи на моје клијенте, основана је само на претпоставкама, те сам увјерен да суд неће изван садржине аката и на основу њих, за доказано држати оно што по закону није доказано. Моје је увјерење, да Стевану Рајковићу, Војводићу и Ђулафићу, никад ни у сну није дошло на ум, да донесе бомбе и спречавају револуцију у Црној Гори, већ им је та мисао морала бити усађена са друге стране, од других људи, боље рећи нељуди и много већих развратника. Ти злобни њихови учитељи морају бити изван домаћина наше власти, јер да је Рајковић имао своје учитеље овђе, не би 17 бомба носио око паса, преносио их са једног мјеста на друго, него би пошао код Митра Ђуровића или М. Вукчевића, па их оставио на сигурно мјесто и да му рекну чак: добро нам дошао, а од тога нема ништа. Сигурно је пало на ум Рајковићу на говор Ивковићев у Котору кад је реферисао о писму које је предао Ђуровићу, како га је Ђуровић лијепо дочекао кад га је истјерао из куће. Он не повјерава никоме од ових него иде код Шофранца и не знам коме! Ви ћете рећи да је он хтио открити завјеру. Ако је хтио, он није ништа требао да иде и да каже полицији, која би их ухватила, а он од тога ништа не спомиње. Те главне завјеренике тужба није нигдје истакнула и молим, да који од госп. држ. тужилаца истакне макар узавршној ријечи, ма да је то требало у тужби истаћи, на темељу чега долази одбрана. Баш ти творци, главни завјереници би требали да су на оптуженичкој клупи, а не ови невини, а да би се за њих знало, довољно

би било да Рајковић, Војводић и Ђулафић кажу истину. Истина, држ. тужиоци у својој тужби наводе, да су прва тројица примила бомбе од неколико црногорских ђака и емиграната, али нијесу казали, ко је ђацима дао бомбе, ко је иницијатор тога свега? Ја се не водим тим, што је неки дан свједок Настић казао, мени је главно, што је тужбом изречено. Што се тиче специјалне околности, које отежавају моје клијенте, имам рећи то, да су они своје доказивање поткрепили јаким фактима, гдје пак није било факта, ту су утврдили гвозденим закључцима сваку околност, која би их и најмање могла теретити. Не могу пропустити, а да и ја не поправам основе тужбе.

Прва тачка оптужбе против Митра Ђуровића гласи (чита основ тужбе).

Ово је основ тужбе на основу исказа Стевана Рајковића. Није доста рећи, да је Рајковић саучесник у овој афери са бомбама, да је пренео бомбе, да је он неки кривац, него треба знати збиља и прије овога, какав је био Стеван Рајковић, може ли му се вјеровати. Суд ће пак знати оцијенити како се вјерује кривцима, који у исто вријеме отежава друге. Стевану Рајковићу и прије него је ушао у аферу и прије откривања бомба, није му се могло вјеровати, нити као свједуку за дуг није му се могло вјеровати, ако ћемо да се држимо судскога поступка, јер имамо увијек од општине цетињске, које каже, да Стеван Рајковић није доброг владара, а суд таквим лицима не даје никакве важности при свједочанствима. Овдје се каже: „и његовом признању, ваљда Ђуровићеву, да је 18-ог октобра 1907. г. од Марка Даковића послат из Котора на Цетиње Илија Ивковић с једним писмом и налогом...“ Ђуровић је врло лијепо то казао. Он није признао збиља, да је Илија Ивковић дошао из Котора од Марка и да је де факто писмо од Марка, него је признао, да је причао Илија Ивковић, да је од Марка али се не може узети, да је он знао, да је од Марка тим више, што он није знао: „да затражи новаца од њега, Војводе Гавре Вуковића и Марка Вукотића“. Је ли му тражио новаца? — Није, ни он, ни Рајковић, а видимо, да ови ђаци такође не траже. Замислите, по четворицу шиљати с поруком, да затраже од Митра новаца, а нико не тражи! Ово ја просто одбијам. Искази се слажу у томе да Ђуровић није давао новаца, а Даковић их је тражио. По овом би помислио човјек да је овај тражио а да му овај није дао, дакле да су имали везу. „А и писмо — како Ђуровић каже — против његове воље оставио је Ивковић на столу, а он га не прочитавши одмах подерао“. Ово је Ђуровић лијепо објаснио, да се не може помислити кад би њега Ивковић оставио на столу да га човјек не би прочитао, али збиља да је Ђуровић ово писмо у присуству Илије Ивковића разбучао, јасно је кад Ивковић каже Даковићу: Ђуровић неће да зна за то. Кад би Ивковић отишао и оставио писмо на столу, не би сигурно мислио хоће ли Ђуровић знати за то или не. У осталом је Ђуровић лијепо то објаснио.

Друга тачка оптужбе гласи: „По исказу Васа Ђулафића, да је на поменутој завјереничкој конференцији у Биограду Петар Новаковић у свом споменуту реферату о састанку четворице на Романовој ливади, њиховим закључцима, њиховој улози у преврату спомињао паритетно са осталим Митра Ђуровића као једнога од учесника на конференцији на Романовој ливади.“

Збиља се овдје ређају бољи свједоци за бољима. Петар Новаковић је бољи од Стевана Рајковића. Да му се даду сто увјерења о владану, ја га ипак врло добро познајем. Довољно би било да се зна што је радио поменути Новаковић у Скупштини, какву је вику дизао. Довољно би било то како је сам Петар Новаковић себе окарактерисао кад га је г. Митрополит нашао покрај дола са неколико гимназиста и кад он сам последије каже: сад ће г. Митрополит мислити да ја буним ђаке. Довољно је то да видите какав је он. О састанку на Романовој ливади није потребно говорити, јер је то мени један необјашњени појам.

Не зна се, на име, дан кад је био тај састанак, многи нијесу могли бити присутни кад је био, и ту није могуће говорити о каквој улози Ђуровића. Једино ћу напоменути, да нити ја нијесам знао за Романову ливаду а станујем на Цетињу, него сам чујао да је општински парк, а налази се између дворца Престолонаследника, института, куће г. Душана Вукотића, бриг. Ј. Вукотића и кућа Поповића. То је мјесто, гдје је имала бити завјера. Овдје провири нека тенденција као да је то завјера негде тамо — просто не могу вјеровати.

Трећа тачка оптужбе гласи: По исказу Душана Ђоновића и Ђорђевића Контића, да је Марко Даковић 21. октобра, кад су били у Котору, преко њих тражио новаца од Митра Ђуровића. „Седамнајестога тражи Даковић по Рајковићу новаца од Ђуровића, деветнајестога по Ив-

ковићу а 21. по Душану Ђоновићу и Ђорђевићу Контићу. Но и све да је овако, да су збиља тражили новаца и да их је Даковић послао, ја не рачунам да је то гријех, који заслужује каквога макар пријекора а камо ли казне, а међутим Душан Ђоновић и Ђорђевић Контић ретерирани су приликом јавне расправе односно тога. У осталом ви ћете знати, да ли ћете дати томе важности или не, а ја мислим да можете дати важности у погледу ретерирања као вјероватну свједоку тим више, што су оба непунљива. Четврта тачка оптужбе гласи: „По исказу Душана Ђоновића и његовом дјелимичном признању, да је у својој кући одржао напријед (под 16. б) споменуту конференцију са Гаврилом Церковићем и другима, на којој се, како је споменуто, расправљало о изгледима намјераваног преврата.“

Душан Ђоновић збиља те вечери, вама је познато кад је била та вече, није био, само је био Прља с њим. Прља то не свједочи а Душан свједочи, премда је то одрекао на јавној расправи. Овдје се каже, да Душан Ђоновић дјелимично признаје тај састанак о изгледима намјераваног преврата. Он није признао ништа, него је признао, да се био ушанчио, ако га ко нападне да се брани.

Даље, противу мојега клијента стоји: „По исказу Душана Ђоновића и Милисаве Љепаве и његовом признању, да су по доласку Душаном од Марка Даковића из Котора ишли у кућу његову и не наштавши га, оставили му педулицу на столу, којом траже да их дочека у пет сати послје подне код куће, јер имају с њиме важна договора.“

Ђуровић наштавши педулицу, није их дочекао, него је — како каже — поручио им по својој жени, да неће више с њима да има посла.“

И ако би вјеровали Душану Ђоновићу и Милисави Љепави оно, што су прије рекли, али што су одрекли овдје, ја ћу само да упозорим суд како каже Душан Ђоновић, а како Љепави, а како Ђуровић.

Душан Ђоновић каже, да је на педулици било написано, да их чека Ђуровић у пет сати, јер имају с њиме важна договора. Љепави каже, да имају да се споразумију о општој ствари, а Ђуровић каже, да је на педулици писало: Ђоновић и Љепави желе вас видјети у пет сати.

Но, како му драго, главно је овдје, да се зна, зашто су они Ђуровића тражили. Душан Ђоновић казао је на јавној расправи, да су га тражили за то, што су хтјели да му рефершу хоће ли бити напада на његову кућу, а то исто мислио је кад је видио педулицу и г. Ђуровић. Но, и кад се не би вјеровало Ђоновићу, да је збиља овом мисијом код њега долазио, опет морамо се чудити, зашто Ђоновић, ако је имао каквог важног разговора не пађе ту већ г. Ђуровића, јер кад су важни договори, ту се тражи, а не оставља се тек онако.

Ђуровић наштавши педулицу не дочека их, него им поручи по својој жени, да неће с њима више да имаде посла. Застаја Ђуровић каже, да је то рекао својој жени. Суд није нашао за потребно, да се саслуша његова жена, је ли збиља тако рекао или није, само овдје у записнику Ђуровића не стоји, да је рекао жени, да им каже, да с њима више неће да има посла, него се ово „више“ метнуло овдје, ваљда да се докаже, да је прије имао некакве везе.

Ово су околности, које терете Митра Ђуровића. Ви ћете господо судије оцијенити њихову важност. Ја знам сигурно, да се ово, ни као један основ подозрења не може узети, а камо ли као пет или шест.

Што се тиче основа подозрења или основа тужбе, којима се терети Митра Вукчевић, имадем рећи то:

Против Митра Вукчевића стоји: „По исказу С. Рајковића, да му је Даковић уз пут од Дубровника до Цавтата, разлажући план намјераваног преврата, између осталог разложно и улогу М. Вукчевића код евантуалног извађања истог тј. нагласио, да ће Митар са двије чете судјеловати. Даље је 18. октобра у Котору М. Даковић на састанку звјереника у кући К. Милиновића пред Рајковићем, Ивковићем, Р. Поповићем, поред осталих својих једномишљеника у Црној Гори, поново истакао Митра Вукчевића у горепоменутој састанку. Ево опет се помиње свједок Ст. Рајковић. О важности његове свједочење нећу овдје понављати, јер сам већ једном рекао. Само ми је за чудо, како је Даковић могао успут од Дубровника до Цавтата разлагати план намјераваног преврата у Црној Гори, кад сам каже да је доцније Котору дознао да ће бити тај преврат. А што се каже, да је Даковић 18. октобра у кући К. Милиновића између осталих једномишљеника истакао и М. Вукчевића, довољно је да се напомене А. Радовић и Михаил Ивановић, да онда није могао Даковић рећи да је М. Вукчевић једномишљеник, нити је могао рачунати, да су сви његови једномишљеници, и да му је био само главни смјер да даде Рајковићу

мало енергије, да имаде некога и на тај начин да их упусту у таква недјела.

Друга тачка гласи: „По исказу Васа Ђулафића, да је Петар Новаковић на познатој завјереничкој конференцији у Биограду, рефершујући о закључцима конференције на Романовој ливади, о својој мисији у Биограду у смислу закључка исте, те о изгледима намјераваног преврата у Црној Гори, споменуо и М. Вукчевића и његову улогу у намјераваном преврату.“

Ја мислим да није потребно говорити о састанку на Романовој ливади, као што није ни потребно говорити о том што је руководило Новаковића и компанију да једнога старог човјека Васа Ђулафића упозоравају ко је тамо и ко га шиље, јер фактично никада Васо не би вјеровао, да није споменуо једно тако мјесто, гдје су се сакупили и гдје је завјера учињена, да је он агент завјереника. изасланик, да се пошто по то прибави то, да се учине та чуда, никада не би Васо вјеровао, јер то је једино било средство Новаковића да увуче Ђулафића.

Трећа тачка гласи: „По исказима Ђ. Контића и Д. Ђоновића, да је у писму послатом по њима од Марка Даковића из Котора Милошу Ивановићу на Цетиње, споменута као посебна тачка завјереничкога плана и околност, да ће М. Вукчевић са двије чете својих рођака учествовати у преврату. На првом мјесту морам рећи, да се некако ове чете повећавају. Час се говори о 50 Луквљана, час се говори о двије стотине, час о двије чете, па чак и о свима Љешњанима. Ја просто не знам, је ли М. Вукчевић таква личност, да може дићи читаву Љешанску нахију?“

Што се тиче самога писма, које Ђ. Контић, како каже и Д. Ђоновић је предао Милошу Ивановићу имам рећи само то, да је већ објашњено приликом јавнога претреса, кад је говорио Ђ. Контић и Д. Ђоновић, како је било писмо, је ли било од М. Даковића, је ли било у алегоричком смислу писано, а што је главно Милош Ивановић ништа о том не прича М. Вукчевићу.

„Околност“ да се наводи П. Новаковића на поменутој конференцији завјереника у Биограду са садржајем горњег писма, у колико је тангиран М. Вукчевић потпуно слажу, доказује, да је план намјераваног преврата не само старијега датума, него да и улога М. Вукчевића у завјереничком плану заузима већ од почетка сталну рубрику.“ Слагали су се П. Новаковић и М. Даковић док год су заједно, па се може сигурно и ово сложити, и ово није никакво чуђење, јер они ако су што, као што јесу, предузимали за овакав преврат, мора да су знали какав ће начин употребити да привуку к себи што више присталица.

Против Вукчевића стоји још: „по његовом признању, да је С. Рајковић пред својом полазак за Биоград конферисао са њим и А. Радовићем у кући Андријиној и, како Вукчевић каже, пили вина. Даље признаје, да је оне вечери, кад је пошао тајно А. Радовић с Цетиња, био с њим до пред сам његов полазак тј. до послје 11 сати ноћу.“

Ја управо не могу да знам како г. држ. тужилац сматра тај појам „конферисати“. По овоме што се у тужби налази, конферисати значи, ако се ја причам с мојим другом, међутим кад се говори о конференцији, вазда се мисли да је било више личности. Каже се даље овдје, да су пили вина. Вукчевић не признаје, да су пили вина, него да је дошао Рајковић да потражи од А. Радовића, има ли изгледа, да ће бити за њега поново службе у којој гођ штампарији? Вукчевић каже, да је могуће, ако је било на столу вина, да му је дао чашу, а овдје се истиче, да су се наређивали читаву недјељу прије тога да се састану.

И Ђуровић и Вукчевић врло добро познају закон. Као лаика бољега немамо од Вукчевића, а као правник није ни Ђуровић изостао. Знали су све што су учили и могли су наћи начина да се сачувају од тога, могли су утећи као и остали, међутим осјећали су се као потпуно невини и остају овдје.

Кад сам прочитао ове дјелове тужбе, који терете моје клијенте, кад сам видио да их само ове околности терете, осјетио сам да ми и савјест и патриотизам налажу, да речем оно, што налазим да је истина, а у корист мојих клијената, јер господо, није у питању само њихова част, слобода, имање и живот њихових родитеља, браће и земљака, жене и дјете, које су лишене и хранитеља и бранитеља, те лију и дању и ноћу горке сузе, имајући још једину наду у Узвишеног Господара и његов праведни суд.

Овим господо, завршујем своју одбрану, са дубоким увјерењем, да ћете мојим клијентима додијелити правду, ако заступујете, а ако не а ви их судите. Ја вас ово молим у интересу законитости и правде, јер због осуде невиних људи ви би доцније могли доћи у такав положај, да, кад би збиља пронашли правога кривца, који стоји за леђа нечија, а кад би

судили невини, не би могли на правог кривца прстом показати.

Зашто, то ви сами знате!

Неки од господи бранилаца тражили су својим клијентима накнаду потпуне штете, међутим, ја препоручујем својим клијентима да не буду толико огорчени, што су издржали толики затвор, што су претрпјели тај морални шамар, јер не треба жалити да је и мртвих било, само да се предупреди грозни злочин, који у мало није срушио дом и домовину нама свима.

Предсједник: (Према оптуженима) Идите на своје мјесто.

Нека се доведе Марко Ђулафић и Илија М. Ђулафић. (Улазе.)

Сада је на реду да даде ријеч у одбрану својих клијената г. Јанко Спасојевић.

Бранилац Ј. Спасојевић:

Господо Суду!

Улога, која ми је у дио пала, да изађем данас овдје као бранилац људи, који су умјешани, како се у оптужби каже, у аферу откривену 23. окт. пр. год., колико је сама по себи света и узвишена, да се заштити потиштени и угњетени, а да се не осуди прави и невини, у толико је она за мене непријатна, јер сам вазда био против свакога насиља, ма од кога оно произлазило, и које иде на то, да се помоћу насиља, помоћу крви постигне извјесни резултат. Али ипак, следећи жељу мојих клијената, који се овдје налазе, да их ја заступам у овом дјелу, и с друге стране, имајући у виду неке друге околности, које овдје нећу истицати, ја сам се примио овога врло тешкога посла, страхујући свакако да га нећу моћи извршити онако, како захтијева интерес мојих клијената и углед наше домовине.

Но прије него што ћу пријећи на оцјену кривице мојих клијената, којом их терети оптужба, имао сам намјеру изложити прилике, које су претходиле открићу ове завјере и које су управо резултат ових бомба, које ми данас пред нама видимо.

Али о том свакако нећу говорити сада, него ћу пријећи преко тога ћутећи, јер кад бих хтио да излажем све те прилике, морао бих се догађи извјесних личности, које су играле главну улогу у тим приликама, а доцније се из истих извукле, па можда би ми се примјетило, да то чиним из нерасположења према тим особама, а не да вршим свету дужност правозаступника. Рећи ћу само укратко, да је све ово резултат личне борбе и прохтеја појединих, да у свој овој брби није било начела, није било принципа и да је овдје већином играла главну улогу политика личних рачуна, која се сводила на то: „помакни се ти, да сједнем ја“.

Свједок је за овај рад у нашој Скупштини, једној и другој готово. У томе, по мом тврдом увјерењу, лежи прави узрок појаве бомба, а то ће историја утврдити, па макар било последице наше смрти. Последице овога, што сам рекао, морам констатирати, судећи по том, што сам чуо и видео на овом процесу, што сам прочитао да је завјера постојала и да је план о завјери утврђен, да су бомбе са четири стране у нашу домовину ушле, али промислу Божијем угодно је било, да сачува нашу земљу од могућих потреса, да сачува нашег Узвишеног Господара и Његов Дом. Томе се злу на пут стало, оно се извршило није. Али сада је моја дужност овдје, да утврдим и да докажем колико будем у стању, у колико су учешћа примали у тој завјери моји клијенти, које ја намјеравам овдје да заступам, да се успостави колико је један или други субјект примао учешћа у каквим злочинима. Основни, модерни правнички принципи захтијевају, да се та кривица тачно утврди, како по њеном спољашњем саставу, тако и по унутрашњем; јер старије правничке пресумције, које су имале мјеста у старој епоси, а на основу којих су се многа дјела сматрала као утврђена, без претпоставке потребних доказа, немају мјеста данас у криминалистици. Према томе на претпоставкама нико не може бити осуђен. При одређивању кривице узима се у обзир интелектуални хоризонт преступника и прилике у којима је тај или тај приступ извршен, па се према томе и одређује мјера кривице осумњиченога.

Даље, на овом мјесту морам нагласити и то, да су Црногорци били вазда предани својој домовини, да су је вазда жарко и искрено љубили, и да су они, као нико у свијету преодани и вјерни били својој Господару, тако да је тешко било наћи човјека, нарочито нашег селца, да покрене Црногорце, да се огријеше о своју домовину и свога Господара; али главни покретачи, које не могу овдје виђети, они, који се негде даље крију од наше домовине, знали су ово добро употребити, извели су готово једну политичку пријевару, па су у почетку учинили, да овај злочин није наперен против земље и Господара, него против поје-

Слиједи додаток

диних личности од којих би требало ослободити Господара. Појмљиво је отуд, да су ти главни покретачи на овај начин могли увући у овај посао многе људе невинне, нарочито наше просте сељаке, увести у заблуду омладину, којој њезино младо доба не да, да размишља зрело о поступцима, које она предузима, не да да размишља добро о пошљедицама, које ти поступци могу изазвати. Док тврдо сам увјерен, да су ти главни покретачи одмах у почетку изјавили свој план људима, на које су они рачунали, нарочито нашим сељацима, од којих ја видим, да су многи умјешани, да су они открили, да се ради о преврату, о глави нашег Господара, никад се ти људи не би дали завести, ни пошли кобним путем за њих и за нашу домовину; јер кад би њима тај план открили и казали, да се са бомбама иде против нашег Господара, мислим, да би ти покретачи прошли онако, као оно некад Велики Наполеон, кад се враћао са острва Елбе, гдје је био у заточењу, да наново заузме француски пријестол, па му Бурбон, који је био на пријестолу, посла војску, да га сусретне, а он изађе пред војском и каза: „Који је тај војник, који ће пуцати на свог императора?“

Они спуште пушке и ловичу: „Живео император!“, и пођу с њим против његових непријатеља.

Исто тако, кад би се појавио у том моменту наш Господар и рекао: „Који је тај од вас, који хоће да баца бомбу и да убије свог Господара“ — увјерен сам, да би заједно с њим кренули сви и тим бомбама убили оне, који су их за Господара спремили.

Ово је дух Црногорца, ово је нарав његова, ово је његова заклета, коју он ријетко кад да ће погазити.

Овај сам примјер навео зато, да докажем, да су моји клијенти сељаци преварени од главних покретача завјере, и да су у заблуду заведени, па се надам, да кад суд буде узео у оцјену кривицу, да ће им бити ово олакшавајућа околност. Сад ћу специјално пријети, да речем неколико ријечи о мом првом клијенту, који долази на ред, о Илији Ђулафићу.

Познато нам је, какве су биле политичке трзавице, кад се је одложила, 1907. године, Народна Скупштина и да је тадањи народни посланик Васо Ђулафић пошао у своје родно мјесто, а шта је тамо учинио, није ми позната његова кривица, ушљед које је морао побјећи у гору, јер су га тражиле власти, а он представи није хтио, него се крио у планинама за неколико мјесеци. Појмљива је ствар, да он што је радио, причао и говорио, да су на тај поступак његов рођак Илија и син његов другим очима гледали, него ми, те да су они њему вјеровали и пошли заједно с њим у планину да са њим дијеле и зло и добро. Васо Ђулафић је пошао у Србију, Марко и Илија су њему шљедовали. Шта је радио Илија у Србији, је ли се он примио каквог учешћа у завјери, је ли кога сријетао, гледао? — Не. Ишао је из једне вароши у другу, патео се радом, и није могао да заради и гладовао је. Кад је био у туђини, а није имао средстава и помоћи, зна, да је у туђини тешка судбина. На крају, Васо се враћа из Биограда својој кући, и што каже Илији? Каже му: сједи Илија, немој ићи са мном. Илија неће да сједи и каже: ја хоћу да идем мојој кући. Има своје (може бити дјецу, жену, не знам), има рођаке, има свој завичај, а и да никога нема, завичај је драг и пријатан. Креће с њим, не зна о завјери, не зна о бомбама, док су дошли на турску границу, на Бијели Камен. Кад се зна какав је пут од србијанске границе преко Новопазарског Санџака до Васојевића, није се чудити, да су ту добро дошле бомбе, баш да их има човек ради одбране.

Ја сам тим мјестима путовао, ја знам колико је ту муке и невоље.

Овдје даје Васо бомбе Марку, даје Илији и даје осталом друштву. Нећу одрицати, јер немам довољно разлога, могу само сумњати, да Васо није казао тачно о ономе што он намјерава, али и да је њему казао о томе, они нијесу имали кад добро размишљати, какве од тога могу да буду грозне пошљедице за нашу отаџбину и дошло се на Полицу и одмах их је почела вијати наша војска, одмах почела вијати турска власт и они су се од једанпут нашли у невољи, и нијесу успјели да се приберу, није успио мој клијент да размишља, да дође да се покаје као грјешник, да открије све оно што је знао о припреми завјере.

Васо продужује пут и долази до више Полимља и ту се рјешава да се не предава нашим властима, него и даље да се крије. Он може бити и да изврши свој план, долази у горњу Ржаницу до Плава и Гусиња од куда нема више, но да се Лим прескочи, па да уђе у Турску, и да буде потпуно слободан. Илија не шљедује њему, он уз путове не иде, неће више да се крије, иде да се предаје властима и власти га среташу уз пут, и он се њима предаје. Нема са собом бомба, казује што је учинено. Ово је доста

олакшавајућа околност; јер, да је имао намјере и даље да шљедује Васу, он би с њим пошао даље, он би се даље борио и не би се вратио својој кући.

Даље, може се закључити из односа Васових према Илији, да он фактички није био посвећен у сву ту аферу, да њега није Васо посветио у план те засноване завјере и преврата у земљи, па, као што прије рекох, да је он њему и казао што год, прије је Илија могао помислити, да се иде против извјесних личности, које су и њега гониле, па, Бога ми, којима није био на одмету, да им се освети, па је могао то узети једно за друго, т. ј. да не мисли, да је то било против Господара.

Дакле, из овога што сам казао о Илији, прије би могао бити оптужен по § 92., него по ономе, који су господа државни тужиоци навели, да је окривљен у оптужби. Но, свакако, ако суд остане при том, као да је Илија и знао баш за ту завјеру, мислим, да би га требало казнити по § 51. а у вези са § 59., т. 1., 2., 4. и 7. у вези са § 61.

Ово је што сам имао да речем о свом клијенту Илији Ђулафићу.

Односно Марка Ђулафића могао бих рећи готово исто, што и за Илију рекох, јер су оба заједнички друговали, те по свему како изгледа, што зна један зна и други. Могло би се Марку узети као отежава околност то, што кад су се раздвојили у планини, Марко није пошао са Илијом својој кући, него је пошао са Васом. Али то је сасвим разумљиво. Марко је морао гледати на кривицу Васову очима сина који љуби свога оца, па га је та љубав нагнала да иде, да заједно с њиме дијели добро и зло, те је пошао са својим оцем у Горњу Ржаницу, гдје је и ухваћен. И за Марка бих могао рећи, да се према њему не би могао примјенити § 51. који су г. г. државни тужиоци у тужби навели, а да би се прије могао примјенити § 51. у вези с § 59., т. 2., 3. и 4., опет у вези са § 61.

Трећи је мој клијент сељак Милутин Миличковић.

Против њега наводи се у тужби, да је по исказу Рајковићевом присуствовао завјереничком конференцији, које су државни тужиоци и да га је М. Даковић издржавао, вјероватно, да га употреби при извађању преврата.

О овом се човјеку апсолутно ништа не говори. Не говори Рајковић, не говори Војводић, не говоре други свједоци, да је он ма гдје био умјешан. Једини је исказ Рајковићев, који каже: видјо сам тога човјека, ту је присуствовао. О његовој акцији, о судјеловању, о његовом каквом раду нема ништа. Сва се његова кривица може свести на то, што се није пријавио на позив суда, јер да се он јавио, ја бих био увјерен, да би тај човек био оправдан, али може бити оправдан и је овако, јер је било извјесних разлога, који су га може бити руководили, да не дође. Прво, тај је човек сиромаш; друго, много је слушао разних прича, што се ради у нашој домовини, да се крв лије, да се људи убијају, да се невини људи гоне, па му је можда ко казао: ако ти дођеш и тебе ће. Као човек сељак може бити се зауставио и није дошао.

Дакле, пошто против овог човјека нема већ само и једино исказ Рајковићев, а један исказ по латинској пословици: „testis unus — testis nullus“, значи исказ је ништав и према томе Миличковић не може бити окривљен.

Четврти је мој клијент студент Минхенског универзитета Нико Мартиновић.

Против Мартиновића наводи се у оптужби, да су по исказу Рајковићевом у његовом куферу биле смјештене бомбе, које су Боковић и Војводић донијели из Биограда до Гужа, а из Гужа до Котора, Даковић и Поповић — и да их је од истог по налогу Даковићевом примио Рајковић.

Ово је све, што је у оптужби казано за студента Мартиновића. Никаких других свједоца са друге стране није пријављено. Нико на јавној расправи ни од свједока ни од активних учесника у завјери није истакао име Мартиновића, да је ма шта друго учио и већ ово што Рајковић каже.

На једном мјесту поменуо је Васо Ђулафић, да су му рекли у Биограду, да има још некакав студент Мартиновић, који се пренисује не знам с ким, само је казао, да се с неким препишују.

Није Ђулафић казао, да је то баш овај Мартиновић. Зар нема других Мартиновића, који се уче на страни?! Има их много и по Америци, Аустрији и другдје. Значи, то није никакав доказ против њега.

Да није он примао учешће, да није био посвећен у завјери, могу свједочити још и ове околности. Он је пошао у Котор у понеђелник, 15. октобра, гдје се бавио до 20. октобра.

Ту је имао брата, који се већ осам год. учи у которској гимназији и остао је ту заједно с њиме. А имао је и својега друга, некога студента Сеферовића, који се

налази у Новом и задржао се ту. Одмах 20. октобра полази у Минхен, да пружи своје школовање. Да је Мартиновић био посвећен у ову ствар, да је знавао о бомбама, да је мислио о каквом преврату, тврдо вјерујем, да би он остао овдје, да и даље ради заједно са својим друговима на остварењу те завјере, а не би оставио Котор и Нови и 20. окт. пошао у Минхен. Ово је околност, која га оправдава.

С друге стране, ја видим и то, како за Мартиновића, тако и за Миличковића, увјерио сам се на јавној расправи, да су многе личности, које су много теже оптерећене биле, пуштене на слободу, док су ова двојица окривљена.

Исти доказ Рајковићев, пошто је сам, може се сматрати као неважећи, те према овоме, студент Мартиновић не би се могао узети на одговорност, него би се морао ослободити. Највећа је његова кривица та, што се није јавио суду, да му предстане и да докаже невиност своју. Кад доказујем, да су моја два клијента Миличковић и Мартиновић невини, морам напоменути овдје оно згодно и познато правило, које је управо постојало готово законом, а за које стара епоха није знала, јер је за њу то био непостижив идеал, а то што је за њу био непостижив идеал, ми не треба да издегавамо, него да га се држимо, а то је: да је боље десет кривих оправдати, него једнога правог осудити. Ово се правило може потпуно примјенити двојици мојих клијената Мартиновићу и Миличковићу.

Што се тиче Вујадина О. Вујачића, против њега постоје неки докази, из којих би се могло закључити, да је он знао о овој завјери, али ја не могу признати да је он примао активна учешћа у истој, како се то у тужби наводи. Ово да кажем, дају ми повода неједнаки искази капетана Акима Даковића. Тако на пр., он каже 6-ог новембра: да је пакет из Рисна донио Вујадин О. Вујачић, око 16. окт., и предао га њему, а он га попио у Никшићу Блажу Ђукановићу. Тај је пакет отуда опет повраћен капетану и капетан га дао неком Мирку Даковићу, а овај га опет повратио у Рисан. Доцније он каже, да то није било тако, него да је из Рисна тај пакет донио Вујачић, да га је он предао своме сину Николи, Никола га послао у Никшић, а по повратку отуда, опет га предао Вујадину и т. д. Ово су најјачи докази који су против њега изнесени, али пошто су свједоци за оптуженог Вујачића, отац кап. Аким и син му Никола, они су се сигурно свима силама старали, да своју кривицу, и још кривицу њиховог брата, односно сина, Марка Даковића, који је, како изгледа главни кривац у овој афери, бар од стране наших Црногораца, да су они, кажем, хтјели може бити да олакшају себи, па могуће да се свалили на Вујачића. Па како они не дођоше да то тешко бреме скину са себе, разумије се, дадоше тим повода сумњи, да је он знавао за завјеру, и ја то одрицати нећу. Напоменути ћу још то, да исказ Јована Миловића-Бајића такође не говори много на штету мојега клијента Вујачића, јер како се овдје неколико пута изражавао, каже, кад ме је питао Марко Даковић у Котору, виђех ли гдје гођ у Грахову Вујачића, ја сам рекао да сам га видио, онда је Марко рекао друговима: добро су прошле ове наше ствари. Ово нијесу тако јаким докази, да се може подврћи казним параграфима, који се у оптужби наглашују.

С друге стране може се мислити још и то, да му је просто дат тај пакет од Марка Даковића с налогом, да га предаде оцу његовом или брату. Имам право мислити, да је Вујачић могао да и не знаде да су у том пакету бомбе. Али било како било, он се није јавио, и тим је у неколико признао своју кривицу, а ове околности, које сам ја за њега навео, чини ми се, да га могу подвести под § 51. у вези са параграфом 53. тачка трећа, и да се према томе параграфу казни.

Остаје мој шести клијент Петар Новаковић, за кога тешко могу наћи штогод у његову олакшавајућу околност. Рад бих био, кад бих што могао учинити, да се и њему помогне, а некако се осјећам немоћан.

Он купи ђаке и држи као неки говор, како су то сами ђаци признали, у смислу револуције. Он иде у Биоград, носи некаку поруку са састанка на Романовој ливади, којему састанку, морам признати, не дајем значаја, јер из свега овога што је овдје изнесено, нијесам се могао увјерити, да је тога састанка било. Не зна се датум, нема свједока, да је било много личности, за које се каже да су на том састанку биле, утврђено је, да нијесу били у то доба на Цетињу и тако што. Да није каквих других околности, могао бих може бити доказивати, да тај састанак њега не терети, јер не вјерујем да је постојао. Могуће, да су постојали какви други састанци, па је то изпреплетено, тек тај у оптужби што се наводи, ја одбијам. Може служити за олакшавајуће околности и та ствар, што је тај човек отпуштен из држ. службе у мају или априлу мјесецу или пређе, него

само знам у 1907. г., а то је било огорчење за њега, и он се на сваки начин стара, да се освети, па ма на какав начин било. Дакле, кад би г. г. судије узели у обзир ове околности, које сам ја навео, могла би се кривица Новаковића подвести под § 87., 87. а., с обзиром на 87. б., а у вези са § 59. тачка 4. и 6. кривич. законика.

Ако г. г. судије утврде да су криви у велеиздаји другови с којима се он дружио: Даковић, Т. Боковић и т. д., не могу о мојему клијенту ништа друго рећи, него, ето га суду и вама, али свакако вјерујем у судску независност, у судску непристрасност, вјерујем у неумитну правду, па се надам, да ће суд при изрицању правде имати у виду колико углед и интересе наше домовине и Господара, толико и интерес оних, који се данас налазе на оптуженичкој клупи, па ће ту бити и мој клијент Новаковић. Надам се, да ће пресуда бити допешена на основу чистих факата и јасних доказа, а никако на основу претпоставка. Ја ћу бити сретан, ако ово, што сам сада рекао припомогне и мало суду, да дође до чисте истине, па да при изрицању пресуде нико не утече од заслужене казне, а да се нико не казни, који није заслужио, јер као што се још дивно изразио један од господа бранилаца овдје, само правда држи земље и градове.

Овим ћу да закључим одбрану мојих клијената, па молим суд, да узме у обзир то, што сам у тој одбрани казао.

Предсједник: Овим се јутрошњи претрес завршује, а наставак заказујем за данас у 3½ сата послје подне.

ДОМАЋЕ ВИЈЕСТИ

† Кап. Паво Каменаровић. Прошле недеље преминуо је у Доброти, свом родном мјесту, у дубокој старости, кап. Паво Каменаровић, један од првака бокељских, који је као такав и међу нама уживао велико поштовање. Цвијет Бокеља састојао се од поморских капетана, који су бродовима на једра, провозили свој живот у борби са океанским олујама и са упознавањем великих свјетских градова, чиме су постајали челик-карактери и образовани људи. Међу њима је био један од првијех капетан Паво. Доброта га је бирала за свога начелника, а Бока за свога посланика у далматинском сабору. О великим свечаностима на Цетињу био је он међу најмилијим гостима. Као доброг родољуба, који је Боки вазда служио на част и корист, Њ. Кр. В. Господар био га је одликовао командерским крстом Данилова реда. Вјечни покој његовој племенитој души!

Прилози за дјечију болницу. За подизање дјечије болнице за успомену Њажевића Стевана и Станислава привременни одбор примио је даље ове прилоге:

Г. сердар Јоко Јовићевић	кр. 40
„ Крцун Ј. Јовићевић	„ 20
„ Савић М. Шофранац	„ 15
„ поп Станко Вукмировић	„ 10
„ Периша С. Шофранац	„ 10
„ Филип С. Шофранац	„ 10
„ Илија И. Шофранац	„ 10
„ Мило Б. Шофранац	„ 10
„ Стево Д. Шофранац	„ 10
„ Шако Д. Шофранац	„ 10
„ Митар Д. Шофранац	„ 10
„ Јошо Д. Шофранац	„ 10
„ Мргуд М. Костић	„ 10
„ Михаило М. Стругар	„ 6
„ Крцун С. Шофранац	„ 5
„ Никола В. Јанковић	„ 5
„ Јован И. Ражнитовић	„ 5
„ Крцун Д. Ражнитовић	„ 5
„ Кеко М. Шофранац	„ 4
„ Никола Б. Шофранац	„ 4
„ Колица М. Шофранац	„ 3
„ Видо М. Шофранац	„ 3
„ Барј. Ђуро П. Костић	„ 2

Званични огласи

ОГЛАС

Одјељењу Народне Привреде потребно је у Никшићу или у близини Никшића једно имање од 20—30 рала добре земље, са 15—20 коса ливаде, испашом и гором, у близини воде, а по могућству и са потребним зградама на имању.

Ко би имао овакво имање и био га вољан или продати, или дати под вишегодишњи закуп, нека Одјељењу поднесе своје понуде са тачним описом имања најдаље до 1. јула о. год..

П. Бр. 1685. Из Одјељења Народне Привреде, Њ. Министарство Унутрашњих Дјела, 16 јуна 1908 г. на Цетињу. 2,2

